

SUMQAYIT TƏXRİBATI

- erməni millətçilərinin çirkin əməli

1988-ci ilin fevralın sonlarında Sumqayıt şəhərində baş verən hadisələr ermənilərin və erməni havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətdə mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərdən biri kimi tarixə düşüb. Hadisəni törətməkdə başlıca məqsəd erməni şovinistlərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməsi idi.

Planlaşdırılmış şəkildə törədilən cinayət

1988-ci il fevralın 27-28-də ermənilərin törətdiyi hadisələr zamanı Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 nəfər, o cümlədən 26 erməni həlak olub, 400-dən çox insan bədən xəsarəti alıb, 200-dən çox mənzil talan edilib, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılıb.

Separatçı, millətçi və terrorçu erməni və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən Sumqayıtda törədilən iğtişəşləri araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən xüsusi cinayət işi açılıb, 444 adam məhkəmə qarşısında cavab verib, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılıb, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, bir nəfər - Əhməd Əhmədov ölüm cəzasına məhkum olunub və bu hökm tələsik yerinə yetirilib.

Bu hadisə barədə Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində, radiolarda, televiziya kanallarında səslənmiş materialların əksəriyyəti erməni mövqeli olmuş, birtərəfli, qərəzli karakter daşımışdır. İnformasiya müharibəsində erməni tərəf ölçüyəgəlməz dərəcədə fəallıq göstərmiş, azərbaycanlılar haqqında böhtan xarakterli yalanlar yaymağa müvəffəq olmuşdur.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir sıra məsələlərlə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirildi və onun başvermə səbəbləri araşdırıldı. Məhz bundan sonra ermənilərin əsl siması üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıt hadisələri ermənilər və xüsusi xidmət orqanları tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılmış ssenari əsasında həyata keçirilib. Ermənilər, əslində, bununla gələcəkdə həyata keçirəcəkləri digər faciələri ört-basdır etmək niyyətində idilər.

Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılarkən ortaya belə bir sual çıxır: ermənilər öz təxribatlarını həyata keçirmək üçün niyə məhz bu yolu seçdilər? Cavab məlumdur: ölkəmiz əleyhinə ideoloji mübarizə aparmaq, habelə soydaşlarımızın indiki Ermənistandan zorla qovulmalarının səbəblərini ört-basdır etmək. Onlar belə bir ssenari

narini beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədilə reallaşdırıblar. Xəyanətkar qonşularımız dünyaya əvvəlcədən guya azərbaycanlıların Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq etdiklərini, təzyiqlər göstərdiklərini planlaşdırılmış formada təqdim etməyə can atıblar. Halbuki, əslində, insanları qətlə yetirənlər elə ermənilərin özləri idi.

Respublikamız həmin dövrdə güclü informasiya blokadasına alınmışdı. Dünyaya birbaşa çıxışımız olmadığından əsl həqiqətləri beynəlxalq aləmə çatdırmaq mümkün deyildi, xarici aləmdən təcrid olunmuşduq. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən iğtişəşlər da "Krunk" təşkilatının gizli dəstəyi ilə hazırlanmış məxfi əməliyyatların tərkib hissəsi idi. Sov.İKP MK-nın birinci katibi M.Qorbaçovun, akademik Aqanbeyyanın, digər yüksək vəzifəli ermənilərin, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının da bu işdə xüsusi rolu vardı.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. Onlar "Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır" və sairə bu kimi cəfəng uydurmalar yayırdılar.

Hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olmuşdu və heç yerdə işləmirdi. "Krunk"un fəal üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevralın ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlibmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdi. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı uşaqı gətirərək erməni tərəfinə bəzi əməliyyatlarda iştirak edərlərsə, çoxlu pul verəcəyini bildirərək onları şirnikləndirmişdi. Beləliklə, o, 1988-ci il fevral ayının 27-29-da Sumqayıtda iğtişəşlərə rəhbərlik etmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan

tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsa da, nəticə çıxarmayıb. O, Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişəşlərə rəhbərlik etmişdir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri noticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başlamışdı. Keçmiş SSRİ DTK-nin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda olmuşdular.

18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqatə verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev

ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının öldürülməsinə dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki, Bakıdakı 1 nömrəli Avtobus Parkının sürücüsü, milliyətcə erməni olan Valeri Markaryan işçisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur.

Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-Azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmirədilər.

M.Qorbaçov hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı

Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk edirdilər ki, iğtişəşlərin ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı. Çünki hadisələrin törədilməsində sovet rəhbərliyinin maraqlı olduğu göz qabağında idi. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımı tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nin sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə cinayətin təşkilatçılarının müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqları

nın nəticələri demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, ssenari çoxdan yazılmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlanmışdı iğtişəşlər başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edirdi. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-babaları yurdlarından zorla çıxarılırdılar. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdilər. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu. Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqalı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

1988-ci ilin fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrindən idarə olunması faktı ortaya çıxardı. SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı, Sumqayıtda törədilmiş iğtişəşlərin Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya bəlli olan iç üzünü açırdı. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər gördüm, amma ermənilər onları ötürüb keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində, dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Zaman hər şeyi yerbəyər edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi

Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişəşlərlə bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürərək Sumqayıtın və ümumiyyətlə, Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını istintaq-əməliyyat tədbirlərindən kənarlaşdırdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərərcəkməş tərəf kimi tanınması asanlaşdı, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxıldı.

Hərbiçilər tərəfindən tutulmuş E.Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərcəkməş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanıması nəticəsində mümkün oldu. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilərsə də, sonradan cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün onun Ermənistana göndərilməsi də çox şeydən xəbər verir.

Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla çox sört rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nin baş müstəntiqi polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğu-suala tutarkən aydın başa düşülürdü ki, sovet rəhbərliyini qanlı təxribat təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, təbii ki, həmin şəxslər barəsində "zəruri" tədbirlər görmək üçün yox, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım idi. Belə faktlar azərbaycanlıların əleyhinə növbəti çığır-bağır kampaniyası qaldırmağa "əsas" verirdi.

Hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına əsl vəziyyət barədə məlumat vermişdilər. Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli, qoşun hissələrinin və digər orqanların səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda idilər, iğtişəşlər və talanlar onların gözləri qarşısında törədilmişdi. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi.

35 il əvvəl baş verən Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut edilib. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərindən öz mənafehləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyər edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

Rəşad CƏFƏRLİ,
"Azərbaycan"